

ПОЛІТИЧНА СПАДЩИНА СТЕФАНА СТАМБОЛОВА У СИСТЕМІ ОСВІТИ БОЛГАРІЇ (1895–1912 РР.)

Д. В. Миколенко

Миколенко Д. В. Політична спадщина Стефана Стамболова у системі освіти Болгарії (1895–1912 рр.). У статті розкриваються елементи політичної спадщини видатного державного діяча С. Стамболова у системі освіти Болгарії наприкінці XIX – на початку XX ст. Серед них – ухвалені в 1887–1894 рр. закони, а також розроблена та запроваджена концепція жорсткого адміністрування і централізованого управління навчальними закладами, яка застосовувалася й після відставки прем'єр-міністра аж до початку Балканських війн. Автор приходить до висновку, що взята за взірць стамболовська розбудова мережі дошкільних закладів, початкових, середніх і спеціальних шкіл визначалася у 1895–1912 рр. не лише прагненнями правлячих політичних сил, а й сприятливою кон'юнктурою. Піднесення економіки на початку XX ст. дозволило урядам країни, особливо «стамболовістському» під час другого самостійного перебування при владі Народно-ліберальної партії, збільшити бюджетні витрати на реалізацію значимих програм у галузі освіти.

Ключові слова: С. Стамболов; політична спадщина; Народно-ліберальна партія; «стамболовісти»; система освіти.

Миколенко Д. В. Политическое наследие Стефана Стамболова в системе образования Болгарии (1895–1912 гг.). В статье раскрываются элементы политического наследия выдающегося государственного деятеля С. Стамболова в системе образования Болгарии в конце XIX – начале XX в. Среди них – принятые в 1887–1894 гг. законы, а также разработанная и внедренная концепция жесткого администрирования и централизованного управления учебными заведениями, которая применялась и после отставки премьер-министра, вплоть до начала Балканских войн. Автор приходит к выводу, что взятое за пример стамболовское развитие сети дошкольных учреждений, начальных, средних и специальных школ определялось в 1895–1912 гг. не только стремлениями правящих политических сил, но и благоприятной конъюнктурой. Подъем экономики в начале XX в. позволил правительствам страны, особенно «стамболовистскому» во время второго самостоятельного пребывания у власти Народно-либеральной партии, увеличить бюджетные расходы на реализацию значимых программ в области образования.

Ключевые слова: С. Стамболов; политическое наследие; Народно-либеральная партия; «стамболовисты»; система образования.

Mykolenko D. V. The Political Legacy of Stefan Stambolov in the Education System of Bulgaria (1895-1912). The article describes the elements of the political legacy of the outstanding statesman S. Stambolov in Bulgaria's education system of the late 19th and early 20th centuries. Among them, the author calls adopted during the period 1887-1894 laws, as well as the concept of strict administration and centralized management of educational institutions, which persisted after the resignation of the prime minister. The author comes to the conclusion that the active development of the network of pre-school institutions, primary, secondary and special schools in 1903-1908 was determined not only by the aspirations of the ruling political force, but also by favorable conjuncture. The rise of the country's economy in the early twentieth century allowed "stambolovists" during their second independent stay in power to increase budgetary expenditures for the implementation of significant programs in the field of education.

Keywords: S. Stambolov; political legacy; People's Liberal Party; "stambolovists"; education system.

Розбудова болгарської державності, яка бере початок з 1879 р., була пов'язана з необхідністю вирішення декількох ключових завдань – забезпечення формування політичної нації, а також реалізації процесу соціально-економічної модернізації країни, а саме: її перетворення з османської провінції на повноцінного рівноправного суб'єкта європейської політики. Однак здійснення зазначеного було неможливе без створення ефективної моделі освіти, яка дозволила б підготувати грамотних чиновників, кваліфікованих робітників, лікарів, вчителів, юристів, сформуванню національну еліту, а також виховати громадянську свідомість у населення.

Важливу роль у забезпеченні підвалин болгарської державності відіграв відомий політичний діяч Стефан Ніколов Стамболов (1854–1895). Протягом 1870–1878 рр. він брав ак-

тивну участь у національно-визвольній боротьбі проти османської влади. Після створення Болгарського князівства неодноразово обирався депутатом законодавчого органу – Звичайних народних зборів (ЗНЗ), був членом Ліберальної партії. З 1884 по 1886 роки перебував на посаді голови парламенту. На політичну авансцену С. Стамболов зійшов 1886 року. Саме тоді в країні стався державний переворот, організований проросійськи налаштованими офіцерами, які заради налагодження дещо погіршених на той час відносин Софії із Санкт-Петербургом вирішили відсторонити від влади неугодного російському імператору болгарського князя Александра I Баттенберга. С. Стамболов не підтримав заколотників, очоливши контр-переворот, мета якого зводилася до недопущення детронізації законно обраного монарха. Взнявши гору в цьому протистоянні, він протягом 1886–1887 рр. очолював Регентську раду – орган, утворений після зречення престолу Баттенбергом під тиском російського імператора. На цій посаді С. Стамболов сприяв зведенню на трон князівства німецького принца Фердинанда з династії Саксен-Кобург-Гота й обмеженню впливу Росії на внутрішні справи Болгарії. Останнє призвело до розриву двосторонніх дипломатичних відносин із Санкт-Петербургом у 1886 р.

З 1887 р. С. Стамболов перебував на чолі уряду країни, а його сподвижник Г. Живков здійснював керівництво Міністерством народної освіти. Саме вони започаткували низку ініціатив, які стосувалися матеріального забезпечення педагогів і учнів. Зокрема, 27 листопада 1887 р.* народні обранці V ЗНЗ ухвалили розроблені кабінетом міністрів нормативні акти: «Закон про стипендії і тимчасову допомогу»** молоді, котра навчалася, а 15 грудня 1888 р. – «Закон про пенсії вчителів»². «Законом про відкриття Вищої школи в Софії» від 8 грудня 1888 р. педагогічні курси при Софійській гімназії були перетворені на окремий одношкільний навчальний заклад³, який 1904 року набув статусу університету. Одним із основних напрямів політики уряду С. Стамболова стало забезпечення ефективного управління системою освіти. 10 грудня 1891 р. за поданням Ради міністрів Народні збори прийняли «Закон про народну освіту», котрий, окрім встановлення централізованого підпорядкування відповідному міністерству основних і середніх навчальних закладів князівства й общин Македонії і Фракії, що входили до складу Болгарського екзархату***, передбачав функціонування «народних» і «приватних» шкіл, регламентував започаткування дитсадків, організацію різного ступеня навчальних закладів – початкових, середніх, спеціальних (для розумово відсталих дітей), вечірніх, вихідного дня і вищих, а також гарантував безкоштовне дошкільне виховання та обов'язкове отримання знань дітьми від шести до дванадцяти років. Уніфікація галузі народної освіти створила умови для подолання безграмотності в країні та зростання культурного рівня громадян⁴. Крім того, збільшення на початку року майже у 2,5 рази бюджету**** галузі освіти дало змогу розширити мережу навчальних закладів та суттєво поліпшити матеріальне забезпечення педагогів⁵. Залишаючись на двох посадах – голови уряду і міністра внутрішніх справ, С. Стамболов з 19 листопада 1893 р. очолив ще й Міністерство народної освіти та особисто управляв реалізацією на практиці вказаних вище починань.

Відомий державний діяч, публіцист і революціонер, голова Центрального бюро Народно-ліберальної партії (НЛП)***** у 1907–1920 рр. П. Генадієв так охарактеризував результати ініціатив першого «стамболовіського» уряду: «Ще недавно народний вчитель у Болгарії митарствував по селах як пастух, сторож або звичайний робітник [в пошуках додаткового заробітку. – Д.М.]. Тепер в країні буде чітке уявлення про його місце у сус-

* Тут і надалі у тексті всі дати наведені за старим стилем.

** З 1879 до 1888 р. розміри фінансової підтримки молоді, котра навчалася, встановлювалися кабінетами міністрів Болгарії спеціальними рішеннями у кожному окремому випадку.

*** Або Болгарська екзархія – назва Болгарської православної церкви (БПЦ) у період між підписанням султаном Абдул-Азізом фірману (указу) від 28 лютого 1870 р. про її створення як автономної у складі Константинопольської патріархії до проголошення 10 травня 1953 р. Патріархатом.

**** У 1885 р. він складав 2 млн. 508 тис. 701 левів, а в 1891 р. – 6 млн. 756 тис. 401 лев.

***** Організація, створена влітку 1892 р. «стамболовістами» – прибічниками тогочасного прем'єр-міністра країни. До свого оформлення у повноцінну політичну силу – угруповання, яке в середині 1880-х років, об'єднавшись навколо С. Стамболова, відокремилася від Ліберальної партії Болгарії.

пільстві»⁶. Тогочасне запровадження обов'язкової початкової освіти значно прискорило процес формування національної ідентичності серед громадян країни. Система навчальних закладів забезпечувала усвідомлення молоддю своєї належності до спільноти, котра проживала на окремій території, мала спільну історію та традиції, відрізнялася від сусідніх народів.

Заходи «стамболовістів», спрямовані на розбудову системи освіти у князівстві, детально висвітлені в спеціальних наукових працях болгарських істориків⁷. Однак при цьому відкритим залишається питання про вплив починань представників НЛП на подальший розвиток країни. Первинною науковою гіпотезою даної праці є припущення, що запроваджені упродовж 1887–1894 рр. реформи у зазначеній сфері, продовжували визначати розвиток Болгарії до Балканських війн 1912–1913 рр., а політична спадщина С. Стамболова, під якою ми розуміємо сукупність ідей і практик державника та ухвалених за його ініціативи законодавчих актів, була важливим фактором функціонування навчальних інституцій. Щоб переконатися в істинності вказаної гіпотези, визначимо механізми та наслідки впливу досліджуваного явища на систему освіти Болгарії упродовж 1895–1912 рр. Задля цього нами були залучені такі види джерел: тексти прийнятих парламентом законів, котрі регулярно друкувалися на шпальтах газети «Държавен вестник»⁸; матеріали преси деяких провідних партій Болгарії⁹, у тому числі й газет «Нов век» і «Воля» Народно-ліберальної партії, видавництво яких було розпочато відповідно у 1899 і 1911 роках; стенограми засідань Народних зборів¹⁰; програми буржуазних політичних сил країни¹¹.

19 (31) травня 1894 р. кабінет С. Стамболова пішов у відставку. Новий уряд очолив лідер створеної того ж року Народної партії^{**} К. Стоїлов. За підтримки новообраного у вересні парламенту Рада міністрів розпочала удосконалення нормативно-правових актів сформованої «стамболовістами» системи законодавства та запровадження власних ініціатив. 20 грудня 1894 р. «Законом про пенсії чиновників і вчителів»¹² депутати VIII ЗНЗ внесли зміни до встановленого у 1893 р. порядку обчислення вказаних регулярних грошових виплат зазначеним категоріям населення. Згідно з положеннями новоприйнятого документа для них збільшувався з 20 до 25 років трудовий стаж – головна умова для такого різновиду соціальних нарахувань. При цьому на 10% зріс їх розмір, котрий почав дорівнювати половині середньої заробітної плати працівника за останні п'ять років¹³. Передбачалося, що пенсійне забезпечення й надалі здійснюватиметься за рахунок бюджетних коштів, доки не буде сформований відповідний фонд.

20 лютого 1897 р. в рамках заходів, спрямованих на підвищення рівня грамотності в країні, уряд К. Стоїлова домігся прийняття «Закона про середню освіту для дівчат»¹⁴, яким подовжив до семи років тривалість навчання учениць, зрівнявши її з терміном, передбаченим для учнів чоловічої статі, та гарантував випускницям функціонуючих у Софії, Шумени, Пловдиві, Тирново, Русе і Варні гімназій право подальшого здобування освіти у вищих навчальних закладах¹⁵. 12 листопада того ж року з метою позбавлення селян «неуцтва і рутини» в аграрній галузі та поглиблення їхніх знань і умінь професійно застосовувати техніку й «раціональні методи господарювання» кабінет міністрів «Законом про землеробську освіту»¹⁶ запровадив її трирівневу структуру, докорінно змінивши методологію викладання дисциплін сільськогосподарського профілю. Регулярні заняття для майбутніх землеробів у рамках початкової і середньої шкіл, а також підготовка вчителів для першої з них, проводилися у створених ще 1887 р. поблизу Русе і в Садово, що неподалік від Пловдива, та модернізованих наприкінці 1894 р. навчально-практичних центрах; вищу ж освіту

* Офіційне державне видання, засноване Указом князя А. Баттенберга № 12 від 27 липня (8 серпня) 1879 р. Відповідно до статті 46 Тирновської конституції жоден нормативно-правовий акт не мав сили доки його повний текст не був офіційно оприлюднений. Всі закони у Болгарії починали діяти не з моменту їх прийняття парламентом чи підписання монархом, а через певний проміжок часу, встановлений главою держави, від дня публікації документа.

** Одна з найбільш впливових політичних сил торгово-промислової буржуазії наприкінці XIX – на початку XX ст. Заснована після падіння режиму С. Стамболова колишніми консерваторами князівства, членами Народної (консервативної) партії Східної Румелії та деякими їхніми однодумцями з інших угруповань.

забезпечували додатково засновані «спеціальні кафедри Вищої школи в Софії», де більш якісний ступінь кваліфікації отримували і майбутні фахівці-педагоги¹⁷.

Отже, визначений за часів правління С. Стамболова вектор державної політики у галузі освіти реалізовувався і упродовж 1894–1899 рр. Тодішній уряд К. Стоїлова не запропонував кардинальних реформ у зазначеній сфері, а лише продовжив розвивати ініціативи попередників-«стамболовістів». Зокрема, було прописано порядок нарахування пенсій вчителям, узаконено рівність чоловіків і жінок у доступі до вищої освіти, розширено можливості для отримання спеціальних знань сільськогосподарського профілю особам, котрі бажали займатися землеробством або тваринництвом.

Чергова зміна кабінету міністрів відбулася у січні 1899 р. в умовах глибокої фінансової кризи в країні та співпала з початком тривалого періоду політичної нестабільності. З 1899 по 1903 роки в князівстві змінилося вісім виконавчих органів. Жоден з них не запропонував конкретних перетворень у сфері освіти, зосередивши основну увагу на вирішенні економічних проблем. Робота дошкільних закладів, середніх і спеціалізованих шкіл, гімназій та університету в значній мірі регулювалася законодавством, прийнятим за часів прем'єрства С. Стамболова. Лише з поверненням НЛП до влади у травні 1903 р. в період стабілізації економіки Болгарії «стамболовістами» було використано сприятливі передумови для перебудови системи освіти.

Виконання своїх обов'язків Рада міністрів на чолі з генерал-майором Р. Петровим розпочала із запевнень, що докладе максимум зусиль для зміцнення централізації системи управління у цій сфері та покращення національного виховання і професійної підготовки учнівської молоді. Призначення на посаду міністра народної освіти філолога і безпартійного громадського діяча І. Шишманова, котрий з 1894 р. працював у Вищій школі в Софії професором із загальної літературної і культурної історії та порівняльної літературної історії, суттєво вплинуло на реалізацію запланованої програми уряду, оскільки новопризначений, теж безпартійний, голова відомства був прихильником передачі повноважень керівництва освітою у компетенцію місцевим органам влади. Дисгармонія в поглядах І. Шишманова й офіційній позиції кабінету Р. Петрова створювала певні труднощі у втіленні в життя накреслених завдань.

Протягом усієї каденції перебування на посаді діяльність міністра зводилася до підвищення заробітної плати вчителів, діячів науки і культури; покращення матеріального забезпечення системи освіти у цілому; перевлаштування основної і середньої школи; розширення автономії столичної Вищої школи (1904 р.); заснування в Софії Музичної і Педагогічної шкіл (1905 р.), спорудження нових будівель Народного театру і Державної школи малювання (1907 р.), здійснення попередніх заходів зі зміни статусу і переведення останньої на фінансове самозабезпечення (з 1909 р. – Художньо-промислова школа); створення в країні більш розгалуженої мережі музеїв і бібліотек та відкриття культурних, просвітніх і наукових товариств¹⁸.

Наполегливість І. Шишманова дала позитивні результати – бюджетні видатки на потреби освіти почали збільшуватися. Якщо 1902 р. вони склали 8 млн. 300 тис. левів, то 1904 р. вже 10 млн. 300 тис.¹⁹, що суттєво сприяло виконанню намічених цілей і завдань. У грудні 1904 р. міністр за підтримки парламенту домогся кредитування будівництва в общинах споруд для навчальних закладів²⁰, завдяки чому стрімко зросла їх кількість. У народі відкриті в період другого самостійного правління «стамболовістів» школи називали «шишмановки».

Клопотався керівник Міністерства народної освіти і про функціонує в країні з 1891 р. дитсадки, чисельність яких залишалася незначною. Проте наполягання І. Шишманова на необхідності збільшення дошкільних закладів не знайшли підтримки серед членів уряду. Не реалізувалася у повній мірі й інша його ініціатива. Міністр активно наполягав на підвищенні заробітної плати вчителів, неодноразово підкреслюючи в своїх виступах у стінах парламенту їх незадовільне матеріальне становище²¹. Клопотання керівника освітянського відомства втілювалося в життя 19 грудня 1904 р., коли було прийнято нормативний акт²², що забезпечував диференційований підхід до формування фонду оплати праці зазначеної категорії педагогів: більшу його частину мала забезпечувати держава, а 1/3 – органи місцевого самоврядування²³. Таке рішення гарантувало педагогу безперебійність отримання заробітної плати, але водночас зробило його залежними від несумлінних чиновни-

ків. Несвоєчасні нарахування та затримка виплат зароблених коштів набули поширеного явища у сфері освіти, а запропонована урядом реформа суттєво не покращила соціальні умови життя педагогів. Серед працівників навчальних закладів поширювалися соціалістичні ідеї, що викликало невдоволення чинної влади.

20 січня 1906 р. парламент затвердив запропоновані виконавчим органом влади зміни у діючий з часів прем'єрства С. Стамболова «Закон про народну освіту» від 1891 р. Згідно з нововведеннями, навчальний процес в основній школі розділявся на два ступені – початковий (обов'язковий, безкоштовний) терміном у чотири роки та трирічний старший (так само безоплатний)²⁴. Таким чином, тривалість першого із них було подовжено на один рік, а чіткий поетапний розподіл суттєво спрощував процедуру заснування нових учбових закладів. У більшості сіл і селищ насамперед відкривалися початкові школи, а згодом, по мірі необхідності та за наявності відповідних матеріальних можливостей, старші²⁵.

Завдяки зусиллям кабінетів міністрів НЛП на чолі з Р. Петровим (1903–1906 рр.), Д. Петковим (1906–1907 рр.) і П. Гудевим (1907–1908 рр.) сталися зміни і в середній освіті. Число гімназій збільшилося з 15 в 1903 р. до 18 у 1908, а кількість педагогічних шкіл з 5 до 8 21 січня (3 лютого) 1904 р. відкоригованим «Законом про середню освіту для дівчат» були зрівняні у статусі деякі жіночі гімназії з чоловічими, а інші перепрофільовані в середні школи²⁶, що пізніше дало можливість представницям жіночої статі брати активну участь у багатьох сферах суспільного життя країни.

Протягом правління «стамболовістських» урядів збільшилося число професійно-технічних навчальних закладів. Зокрема, 1904 р. у Варні, а 1906 в Бургасі й Пловдиві почали функціонувати школи по підготовці спеціалістів у галузі торгівлі. 18 грудня 1906 р. депутати ХІІІ ЗНЗ затвердили «Закон про професійне навчання»²⁷, яким передбачалося прискорене розширення мережі середніх спеціальних учбових закладів. У результаті їх кількість в країні упродовж 1903–1908 рр. зросла з 50 до 97.

Що ж стосується вищої освіти, то 25 січня 1904 р. «Законом про університет»²⁸ народні обранці змінили статус Вищої школи в Софії. Такий крок дав змогу здійснювати підбір висококваліфікованого персоналу викладачів, відкрити нові факультети і кафедри, надати студентам можливість широкого вибору різних спеціальностей, а найбільш активним із них – відвідувати курси в інших європейських університетах. Того ж дня «Законом про університетський Фонд „Брати Євлогій і Христо Георгієві“»²⁹ парламент дав згоду на цілкове використання 6 млн левів із заповіту відомих підприємців і меценатів з Карлово на спорудження нової будівлі навчального закладу.

На початку 1907 р. через активізацію діяльності опозиції із залученням студентської молоді до політичної боротьби уряд Д. Петкова посилив авторитарні методи керівництва системою освіти. 4 січня більш ніж на півроку було призупинено роботу Софійського університету; його викладачів звільнено з посад; багатьох студентів заарештовано та згодом деякого інтерновано до місць проживання під домашній нагляд, а найбільш неблагонадійних відправлено в казарми*. Свої дії уряд пояснював тим, що заклад перетворився на осередок анархізму. Того ж дня на знак протесту проти таких заходів міністр народної освіти І. Шишманов написав заяву про відставку.

Розмірковуючи над питанням, хто має нести відповідальність за ситуацію в Софійському університеті, газета «народняків» «Мир» підкреслювала, що заклад було засновано за часів прем'єрства С. Стамболова, і саме тоді туди прибули працювати радикально налаштовані особи з Росії на кшталт основоположника українського соціалізму М. Драгоманова. Згодом прибічник «стамболовістів» І. Шишманов запропонував роботу в університеті П. Мілюкову, котрий також «вирізнявся крайніми поглядами». Отже, члени НЛП були в повній мірі винними у прищепленні анархічних помислів студентам навчального закладу³⁰, стверджувалося у газетній статті.

* Радикальні кроки з боку влади спровокувала опозиційно налаштована молодь, яка днем раніше під час урочистого відкриття у присутності монарха побудованого Народного театру в Софії свистом виразила своє недоброчинне ставлення до князя. У результаті на вимогу розлюченого Фердинанда голова уряду негайно вжив заходи для відновлення престижу корони.

Університетська криза суттєво похитнула престиж «стамболовістів» у суспільстві, надавши опозиції привід звинувачувати НЛП у байдужості до майбутнього освіти і науки³¹ та змусила Фердинанда шукати альтернативні шляхи управління державними справами. Випереджаючи події, варто зазначити, що одним із перших актів Демократичної партії*, яка прийшла до влади у січні 1908 р., стало повернення на роботу опальних педагогів та поновлення відрахованих студентів у навчальному процесі³².

Останнім вагомим доробком серед започаткованих кабінетом міністрів НЛП правових норм у галузі народної освіти під час другого самостійного правління є ухвалений 20 грудня 1907 р. «Закон про основну і середню освіту»³³, згідно з яким скасовувалися дії нормативних актів 1891 і 1904 років у цій сфері, передбачалося посилення ролі морально-релігійного виховання, затверджувалася структура дошкільної (дитсадки) та триступеневої шкільної (початкової і поглибленої, які разом складали основну, та середньої) освіти, встановлювалася щорічна оплата у розмірі 30 левів за отримання знань середнього рівня, а також запроваджувалися нові види дисциплінарних покарань для учнів і вчителів³⁴.

У цілому ж на початку ХХ ст. «стамболовісти» продовжили політику свого засновника, спрямовану на модернізацію системи освіти. Наслідки їх діяльності на цьому терені були неоднозначними. Варто відзначити помітне збільшення чисельності початкових шкіл у Болгарії, кількість яких зросла з 4 тис. 470 одиниць у 1902–1903 навчальному році до 5 тис. 113 у 1906–1907 рр. «Три чверті всіх діючих на сьогодні шкіл Болгарії – наша заслуга...»³⁵, – стверджував у одному зі своїх виступів лідер партії Н. Генадієв, маючи на увазі не лише засновані в 1903–1908 рр. навчальні заклади, а й ті, що розпочали своє функціонування у період прем'єрства С. Стамболова. Протягом другого самостійного періоду правління кабінетів НЛП 40% учбових установ обзавелися новими будівлями. Відсоток дітей, котрі вперше переступили шкільний поріг, збільшився з 58 до 81,8. Частка грамотного населення країни у 1905 р. складала 50,57% серед чоловіків і 34,75% серед жінок, переважаючи аналогічний показник у будь-якій із тогочасних балканських держав³⁶. І в 1887–1894, і у 1903–1908 рр. освітній політиці «стамболовістських» виконавчих органів влади були притаманні жорстка регламентація й адміністрування, котрі негативно впливали на якість навчального процесу.

Зусилля представників НЛП, спрямовані на модернізацію системи освіти, визначалися нагальними викликами часу. Зростаюча потреба у кваліфікованих кадрах для промислових підприємств, адміністративного апарату, медицини і культури вимагала застосування відповідних заходів з боку влади. Крім того, лідери партії постійно підкреслювали фундаментальну роль навчальних закладів у патріотичному вихованні молоді. Зокрема голова Центрального бюро НЛП Н. Генадієв наголошував: «Прищеплення національної свідомості з метою консолідації болгарського суспільства та вирішення громадянами першочергових державних завдань має відбуватися саме на етапі отримання знань у школі, так, як це практикується у Франції, Німеччині або Великій Британії»³⁷.

Поступившись у січні 1908 р. місцем біля керма держави, НЛП змушена була перейти в опозицію до кабінету А. Малинова. Проте навіть за такого ступеня участі у владі політична сила продовжувала позиціонувати себе прихильницею подальшого удосконалення системи освіти, вважаючи втілення в життя цього процесу важливою передумовою динамічного соціально-економічного розвитку країни³⁸. Партія залишалася ревнителюю жорсткого адміністрування освітньої галузі соціальної сфери єдиного народногосподарського комплексу, що охоплював економічний організм Болгарії, та противницею ліберальних методів управління нею.

З розчаруванням і невдоволенням «стамболовісти» зустріли відновлення на початку 1908 р. за ініціативи уряду демократів звільнених та відрахованих минулого року викладачів і студентів Софійського університету³⁹. Негативно сприйняли вони і ухвалений 18 лютого 1909 р. новий «Закон про народну освіту»⁴⁰, який відміняв дію всіх попередніх нормативних документів у цій галузі, а також створював додаткові інституції управлін-

* Політична сила, створена 1896 р. прихильниками П. Каравелова – «каравелістами», які ще у середині 1880-х років відокремилися від Ліберальної партії.

ня ліберального характеру – Верховну інспекцію і Учбову раду – з метою забезпечення певної децентралізації, демократизації, громадського контролю та участі фахівців різного освітньо-кваліфікаційного рівня у підготовці законопроектів, навчальних програм і правил для освіти⁴¹. Зазначена ініціатива не змінила чинну з часів прем'єрства С. Стамболова структуру шкільних і дошкільних установ, проте пом'якшила встановлене тоді ж та дещо відкориговане у період другого правління стамболовців жорстке адміністрування навчальних закладів.

У квітні 1910 р. Верховна партійна рада НЛП спільно з делегатами провінційних осередків розглянула представлений Центральним бюро проект програми. Розроблені положення розділу про політику в галузі освіти містили плани збільшення числа основних шкіл відповідно до потреб зростаючої кількості населення країни, реконструкції будівель навчальних закладів з дотриманням санітарно-гігієнічних норм, запровадження обов'язкової основної освіти, забезпечення через общини матеріальної підтримки учнів із бідних родин, реформування учбових програм для шкіл основного і середнього рівнів у національному дусі та з урахуванням вимог життя, відкриття інтернатів при середніх школах, розширення мережі дитсадків та професійних гімназій із завершальним курсом надання практичних знань, збільшення фінансування університету, гарантування моральної незалежності педагогів та здійснення державного і громадського контролю над навчальними закладами, переведення учителів основної школи на повне бюджетне утримання⁴².

Аналізуючи задекларовану влітку 1911 р. першу партійну програму⁴³, необхідно, з одного боку, відзначити відповідність її положень вимогам часу. З іншого ж, варто вирізнити притаманні їй елементи соціальної демагогії і популізму, адже в умовах підготовки до воєнних дій та зростаючих витрат на збройні сили, що особливо відчувалося у період правління з березня 1911 р. кабінету І. Гешова, збільшення фінансування освіти, за яке ратували «стамболовісти»⁴⁴, виглядало нереальним. Під час Балканських війн 1912–1913 рр. політичні сили Болгарії головну увагу приділяли міжнародному становищу та подіям на фронтах. Вирішення ж актуальних соціальних питань відійшло на задній план.

Отже, для першого періоду перебування НЛП при владі була характерна активна розбудова системи освіти країни, яка поступово набувала рис, притаманних розвинутим європейським державам того часу. Саме тоді влада забезпечила ефективне управління освітньою галуззю, суттєво збільшилася кількість дошкільних, початкових, середніх і спеціальних навчальних закладів, заклала початок функціонування столичного університету. Вказана тенденція визначалася у 1886–1894 рр. прагненнями правлячої політичної сили, а в 1903–1908 рр. ще й сприятливою кон'юнктурою. Піднесення економіки країни у перших роках ХХ ст. дозволило «стамболовістам» під час їх другого самостійного перебування біля керма держави збільшити бюджетні витрати на реалізацію значимих програм у галузі освіти та тим самим підтримати починання своїх однопартійців на чолі з засновником.

У спадок від правління С. Стамболова країні залишилася низка законів, котрі регламентували функціонування навчальних інституцій. Нормативні акти не втрачали своєї актуальності протягом тривалого часу. Одні з них продовжували діяти без змін, інші бралися за основу в процесі їх переглядів та доповнень політичними опонентами або послідовниками засновника НЛП.

Як і в період прем'єрства С. Стамболова, представники НЛП залишалися прибічниками жорсткого адміністрування навчальних закладів, про що свідчить їхня позиція під час університетської кризи, а також ставлення до ініційованих кабінетом А. Малинова реформ. Таким чином, упродовж 1895–1912 рр. партія «стамболовістів» зберегла традиційне для себе бачення розвитку болгарської системи освіти.

¹ Държавен вестник. 1888. 2 януари.

² Там само. 1889. 12 януари.

³ Там само. 1889. 5 януари.

⁴ Там само. 1892. 23 януари.

⁵ Колев Й. Прозветната политика на стамболовото правителство (1887–1894). С.: Литера, 1994. С. 87.

⁶ Генадиев П. Стефан Стамболов: Исторически случаи от живота на български политически дейци / Съст.: Н. Игов, Ц. Величкова. С.: Университетско изд-во „Св. Климент Охридски“, 1991. С. 58.

⁷ Бракалов И. Кратък исторически очерк за развитието на средното педагогическо образование у нас // Училищен преглед. 1930. № 8. С. 198–203; Радева М. Политиката на правителството на Ст. Стамболов в областта на образованието // Културната политика на Българската буржоазна държава (1885–1908). С.: Наука и изкуство, 1985. С. 25–43.

⁸ Държавен вестник. 1894–1912.

⁹ Мир. 1894–1912; Нов век. 1899–1912; Воля. 1911.

¹⁰ Дневници (стенографически) на XIII Обикновено народно събрание, I ред. сесия. С., 1904. 3587 с.; Дневници (стенографически) на XIII Обикновено народно събрание, II ред. сесия. С., 1905. 2381 с.; Дневници (стенографически) на XIII Обикновено народно събрание, III ред. сесия. С., 1906. 2348 с.; Дневници (стенографически) на XIII Обикновено народно събрание, V ред. сесия. С., 1907. 2234 с.

¹¹ Програми, програмни документи и устави на буржоазните партии в България (1879–1918) / Съст.: В. Николова, Д. Саздов. С.: Наука и изкуство, 1992. 524 с.

¹² Държавен вестник. 1895. 17 януари.

¹³ Саздов Д. Социална политика в законодателството на демократична България (1880–1912 г.). С.: Университетско изд-во „Стопанство“, 2008. С. 284.

¹⁴ Държавен вестник. 1897. 4 март.

¹⁵ Бракалов И. Кратък исторически очерк за развитието на средното педагогическо образование у нас // Училищен преглед. 1930. № 8. С. 199.

¹⁶ Държавен вестник. 1897. 17 декември.

¹⁷ Саздов Д. Социална политика в законодателството на демократична България (1880–1912 г.). С.: Университетско изд-во „Стопанство“, 2008. С. 311–312.

¹⁸ Радева М. Културната политика на българската буржоазна държава (1885–1908). С.: Наука и изкуство, 1982. С. 124.

¹⁹ Дневници (стенографически) на XIII Обикновено народно събрание, II ред. сесия. С., 1905. С. 1567.

²⁰ Държавен вестник. 1905. 10 януари.

²¹ Дневници (стенографически) на XIII Обикновено народно събрание, I ред. сесия. С., 1904. С. 2296.

²² Държавен вестник. 1905. 20 януари.

²³ Дневници (стенографически) на XIII Обикновено народно събрание, III ред. сесия. С., 1906. С. 1754.

²⁴ Държавен вестник. 1908. 9 януари.

²⁵ Стателова Е., Грънчаров С. История на нова България: 1878–1944. С.: Анубис, 1999. Т. 3. С. 196.

²⁶ Саздов Д. Социална политика в законодателството на демократична България (1880–1912 г.). С.: Университетско изд-во „Стопанство“, 2008. С. 394.

²⁷ Държавен вестник. 1907. 15 януари.

²⁸ Там само. 1904. 21 февруари.

²⁹ Там само.

³⁰ Мир. 1907. 24 юли.

³¹ Там само. 15 юли.

³² Стателова Е., Грънчаров С. История на нова България: 1878–1944. С.: Анубис, 1999. Т. 3. С. 215.

³³ Държавен вестник. 1908. 9 януари.

³⁴ Дневници (стенографически) на XIII Обикновено народно събрание, V ред. сесия. С., 1907. С. 1083.

³⁵ Реч, която д-р Н. Геннадиев щеше да произнесе на 27 април 1908 год в гр. Варна. С.: Т. Пеев, 1908. С. 20.

³⁶ Българска книга: Енциклопедия / Ред. А. Гергова. С.: Pensoft Publishers, 2004. С. 131.

³⁷ Реч, която д-р Н. Геннадиев щеше да произнесе на 27 април 1908 год в гр. Варна. С.: Т. Пеев, 1908. С. 32.

³⁸ Нов век. 1908. 2 февруари; 1909. 26 юни.

³⁹ Там само. 1908. 19 февруари.

⁴⁰ Държавен вестник. 1909. 5 март.

⁴¹ Манафова Р. Култура и политика: България в навечерието на Балканската война. С.: Наука и изкуство, 1987. С. 67.

⁴² Нов век. 1910. 20 април.

⁴³ Програми, програмни документи и устави на буржоазните партии в България (1879–1918) / Съст.: В. Николова, Д. Саздов. С.: Наука и изкуство, 1992. С. 100–108.

⁴⁴ Воля. 1911. 23 юли, 24 юли.